

СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Николай Вуков, ИЕФЕМ-БАН

на дисертационния труд на Елена Атанасова Александрова „Дисциплиниране на членовете, дисциплиниране на населението. Политиката на ВМОРО и всекидневният живот (1893-1912 г.)“

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. Професионално направление 2.2 История и археология. Катедра „История“. Правно-исторически факултет. Югозападен университет „Неофит Рилски“.

Дисертационният труд на Елена Александрова е посветен на политиките на ВМОРО за проникване във всекидневния живот посредством регулиране на поведението на членовете на организацията и на населението в Македония и Одринска Тракия в края на XIX и началото на XX в. Дисертацията проследява действията на Организацията в различни сфери на всекидневния живот и начините, по които те оставят своя отпечатък върху различни аспекти на всекидневието – икономика, образование, хигиена, традиционни обичаи, брачни политики и др. Следваща методологическия подстъп на „дисциплинирането“ като пресечна точка между всекидневното общуване и насочените към него политики за регулиране, моделиране и промяна, дисертацията представлява оригинално и новаторско изследване с отчетлив принос в изследванията по тази проблематика. Самата тема заявява подход, който излиза извън традиционния изследователски интерес към революционни и политически изяви на ВМОРО и който разкрива неизследвани преди това страни от мястото на Организацията в социалния и обществен живот на Македония и Одринско в края на XIX и началото на XX в.

Работата се опира на интердисциплинарен подход, съчетаващ подстъпи и методи от различни изследователски полета – история, етнография, антропология, социалната и стопанска история, регионални проучвания и др. Използван е разностранен емпиричен материал, включващ информация от документални източници, правилници и постановления на ВМОРО, периодични издания, биографични документи, спомени, дневници, кореспонденция и др. Наред с богатата емпирична база, почерпана от различни

архиви, фондове и музеи в страната и чужбина, е оползотворена също обилната етнографска и фолклористична литература в областта на всекидневието и традиционния начин на живот. Въз основа на критичен прочит на наличните източници и проучвания авторката представя изчерпателно и задълбочено институционалното изграждане на ВМОРО, на средствата за дисциплиниране на нейните членове и на начините за осъществяване на контрол върху всекидневния живот на населението в двете области.

Работата се отличава със стройна и балансирана структура, включваща въведение, четири основни глави и заключение. Общият обем на дисертационния труд е 365 страници и в него – освен основния текст, е предоставена информация за използваните източници, библиография и приложения с копия от документи и снимки, свързани с работата на ВМОРО в изследвания период. Във въведението към дисертационния труд е обоснована актуалността и значимостта на темата и е направен историографски обзор на наличните проучвания, с внимание към засегнатите в тях проблеми за дисциплиниращата роля на институциите и техните механизми на контрол върху населението. Още тук проличава отличната информираност на авторката за съществуващата теоретична литература, попадаща в периметъра на няколко изследователски полета. Във въведението са представени целите и задачите на дисертационния труд и са формулирани основните изследователски хипотези. Целите на работата са ясно очертани и отлично аргументирани, което още от началото демонстрира за умението на авторката да формулира точно намеренията, които следва в своето изложение. Показателно за отличното структуриране на текста е и това, че всяка една от главите включва самостоятелно развити теоретични и историографски части, както и синтезирано заключение въз основа на анализирания емпиричен материал.

Първа глава (*„Правораздавателни функции на ВМОРО“*) очертава акцентите в правораздавателните функции на ВМОРО, които стават отправна точка в дисциплиниращата ѝ политика спрямо всекидневието на населението. Въз основа на преглед на османската законодателна система, са открити реформите в съдебната система и опитите за създаване на нова правораздавателна система и ролята, която ВМОРО изиграва в тези процеси. Анализът е допълнен с представяне на екзархийската правораздавателна уредба, правораздаването в българското националноосвободително движение, обичайното неписано право и българската законодателна система, на чиято основа Организацията

стъпва и от които черпи примери в провеждането на своята политика. Специално внимание е отделено на преодоляването на неуредиците, свързани с турската правораздавателна система и нефункционалните съдилища, превърнало се в предпоставка за постепенното институционализиране на ВМОРО като правораздавателен орган. Укрепила своите позиции сред населението, ВМОРО установява съдебна система, която измества официалната и на практика изнема функциите на църковното и обичайното право в регулиране на всекидневното общуване. Нещо повече – както дисертантката убедително показва – предложената от ВМОРО алтернативна съдебна система се оказва по-привлекателна като условия на ползване и изиграва роля на фактор за увеличаване на престижа сред населението и за привличане на нови членове.

Втората глава („ВМОРО и дисциплиниране на кадровия състав“) представя системата от дисциплиниращите действия, които ВМОРО въвежда по отношение своя членски състав. Разгледани са различни социални аспекти на дисциплинирането на четниците, контролът върху техния морал и начин на живот, използването на различни мерки и санкции за осъществяване на дисциплината. Въз основа на уставите и правилниците на ВМОРО, както и документи от конгресите на организацията, са засегнати редица морално-етични проблеми с членовете на ВМОРО и са открити регулативните механизми за поддържане на преданост към каузата, запазване на строга конспиративност, и колективна обвързаност в името на обща кауза с висша цел. Специално внимание е отделено на значението и символиката на клетвополагането и на идеята за спазване на чистотата и силата на съзаклатието, което не само да гарантира пълното посвещаване на каузата, но също и да способства за изграждането на социални връзки, дисциплиниращи поведението на четниците. Господстването на строг ред и дисциплина в четите на ВМОРО и препоръките за спазване на еталон за поведение са илюстрирани в постановените принципи и изисквания за поведението на войводата, както и в различните мерки за наказване на извършени простъпки. Извършеният от дисертантката анализ на дисциплинирането на четниците представлява ценен принос както за проследяване на механизмите на дисциплиниране вътре в рамките на Организацията, така и за очертаване на социалнопсихологическия профил на участниците в революционните движения и четнически борби в края на XIX и началото на XX в.

В трета глава („ВМОРО и надзора над стопанския живот в Македония и Одринско“) е анализиран контролът, който Организацията упражнява върху стопанския живот в двете области. Обстойно са разгледани състоянието на селското стопанство, градската икономика, данъчната система и стъпките, които ВМОРО предприема за промяна на ситуацията и за установяването си като икономически фактор в живота на населението. Направени са ценни наблюдения за настъпващите през периода промени в аграрните отношения между различните етничини и религиозни общности региона, за състоянието на поземлената собственост и за новите икономически механизми, свързани с разпределението и обработката на земята. Бойкотирането на работата в османските чифлици и тяхното постепенно разоряване, разстройването на османската данъчна система и опитите за модернизация в областта на земеделието са изведени като приоритет в икономическата политика на ВМОРО. Всички те са представени в плана на тяхната двойна обвързаност – от една страна, населението е облагодетелствано и това го превръща в лоялен партньор на ВМОРО, а от друга страна самата Организация затвърждава авторитета си. Нещо повече, авторката подчертава, че разоряването на турските чифлици и преминаването на земята в ръцете на християнските селяни се оказва доходоносна дейност за ВМОРО и това повлиява също в поддържане на лоялността на неговите членове.

Значим дял от трета глава е посветен на оказването на контрол върху пазарните отношения и регулиране на пазарните цени от страна на четите. Опитите на ВМОРО за постигане на надмощие и в градовете довежда до поредица от стъпки в сферата на занаятчийското производство, търговията и пазара, до налагане на ограничения и забрани за търговия с турци и гърци и до целенасочени стъпки за постигане на по-голяма финансова стабилност за българските търговци с налагане на по-изгодни за тях цени. В края на тази глава са проследени също наложените от ВМОРО забрани за плащане на данъци към хазната и своеобразният безпорядък, който Организацията внася в данъчната система на Османската империя, получавайки така допълнителна възможност за намеса във всекидневния живот на населението. Авторката разглежда в детайли последователните стъпки за пренасочване на данъчните постъпления от хазната и за облагане на населението за нуждите на ВМОРО. Въпреки че тези икономически намеси са насочени най-вече срещу турската общност и срещу влиянието на гърците като фактор в градската икономика, те имат широк обществен ефект в двете области. Докато в замяна на икономическите ползи,

българското население трябва да декларира лоялност и желание да сътрудничи на Организацията, другите етнорелигиозни групи губят от провежданата дисциплинираща политика и ВМОРО загубва позициите си сред тях.

Четвърта глава („*От училището до брака – дисциплиниране на населението*“) анализира в детайли политиката за навлизане на ВМОРО във всекидневния свят на населението и в провеждането на контрол в сфери като семейството, обучението на децата, здравните и хигиенни норми, отношенията между половете и др. Значително място в главата е отделено на дисциплиниращите действия на ВМОРО в областта на образованието и предприетите стъпки за масово просвещение на християнските деца, което Организацията поема като ангажимент да осъществи. Въз основа на детайлен преглед на учебното дело в Македония и Одринско допреди 1893 г. са открити новите стъпки, които ВМОРО предприема за повишаване на грамотността сред християнското население в двете области и взаимодействието, което има с Екзархията и общините при провеждането на тези политики. Убедително е проследена ролята на ВМОРО в изграждане на училищната база и набиране на учителски персонал, и особено в насърчаване на родителите да изпращат децата си в училище – посредством агитация и убеждаване, но нерядко с използване на социален, икономически и политически натиск.

Специален дял в главата е посветен на влиянието, което ВМОРО оказва върху развитието на хигиенни навици на населението – дял, който може да бъде открит като още един оригинален принос към наличните до момента изследвания. Както тук, така и в останалите части на четвърта глава авторката подчертава значимото място, което ВМОРО отрежда на семейството като инструмент на управлението на населението и съответно като прицел за усъвършенстване на дисциплиниращите норми и практики. Това е видно особено в анализа на дисциплиниращата политика на ВМОРО по отношение на женския пол и дискутираните от Организацията важни въпроси за ролята на жената в семейството и обществото, за присъствието на жената в публичното пространство, за женското образование, за участието на жени в революционни действия и др. Приносен характер има и проучването на въздействието, което ВМОРО оказва върху настъпващите в този период промени в женското облекло, в диктуването на нов социален етикет и в налагането на модерни представи за моделирането на външния вид. Оригинален характер на фона на съществуващите изследвания има анализът на въздействието, което ВМОРО се опитва и

успява да окаже върху поддържането на обществения морал, върху модернизирането на междуполовите отношения, върху запазването на целостта на браковете и поддържането на традициите в сватбената обредност. Всички те не само свидетелстват за промените, които ВМОРО внася в ценностната система на населението, но и са основа за прокараната от авторката теза за съчетанието между икономическа преценка и революционната съобразност при провеждането на въпросните политики.

Заключението на дисертационният труд представя резултатите от извършения анализ и в синтезиран вид откроява направените изводи и обобщения. То дава достоен завършек на дисертационният труд на Елена Александрова и позволява по особено ясен начин да се открият неговата цялостност и завършеност. Трудът впечатлява с дълбочината на своя анализ и с убедителността на направените заключения. *Приносителите на дисертационния труд* са много – тук ще си позволя да подчертая само някои от тях. На първо място – новаторството на темата и нейното запълване на своеобразна изследователска ниша. Проучените в дисертацията дисциплиниращи политики на ВМОРО към не са били обект на самостоятелно изследване преди това, а много от анализирания аспекти (напр. стопанските и пазарни отношения в Македония и Одринско; контрола и въздействието върху населението в двете области; трансформациите в хигиената, облеклото и отношението към жената и др.) не са били достатъчно изучавани досега. На второ място бих отбелязал методологичната рамка за „дисциплинирането“, която макар и да не се прилага за първи път в изследвания от български автори, получава в дисертационния труд отлична реализация, при това положена върху регион и период, при които преобладаващият интерес на изследователите е бил върху политическата история и революционните движения. На трето място бих отбелязал изключително богатата емпирична база, чието използване и критично осмисляне дава възможност на авторката да осъществи принос в няколко изследователски полета. Проведеното изследване обогатява проучванията както върху социалната история на двете области в разглеждания период, така и за проучванията в сферата на антропологията, етнологията, изследванията на жената и пола и др. Без съмнение изследването трябва да бъде публикувано като монографичен труд и така да стане достъпно до широк кръг читатели.

В заключение ще отбележа, че докторантката Елена Александрова покрива минималните национални наукометрични показатели, а дисертацията отговаря на всички

необходими изисквания за успешна защита. Отличното ми впечатление от дисертационния труд и убедеността в неговия оригинален и приносен характер ми дава основание да препоръчам убедено присъждането на образователната и научна степен „доктор“ на Елена Атанасова Александрова – професионално направление 2.2 История на България.

05.01.2019 г.

доц. д-р Николай Вуков